

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ПРОЯВУ СТРУКТУРНОГО НАСИЛЛЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

MANIFESTATION OF SOCIO-ECONOMICAL ASPECTS OF STRUCTURAL VIOLENCE IN TODAY UKRAINE

Кундельський Д.В.,

аспірант кафедри політології

Національного університету «Острозька академія»

Структурне насилля – це термін, вперше введений норвезьким науковцем Й. Гальтунгом, який означає різновид соціального насилля, коли соціальна структура (соціальний інститут) стає перешкодою на шляху вдоволення базових людських потреб. Основні людські потреби, за словами Й. Гальтунга, – це потреби у виживанні, у добробуті, ідентичності, ментальні потреби та потреби у свободі. Проявами структурного насилля є їх заперечення – смертність, захворюваність, відчуження, репресії. Це систематичні дії, за допомогою яких окремі групи людей перешкоджають рівному доступу до можливостей, товарів та послуг, які задовольняють основні потреби людини. Вчений ототожнює структурне насилля з поняттям соціальної несправедливості та до його різновидів відносить репресію (яку ототожнює з політичною владою), експлуатацію (яку ототожнює з економічною владою) та відчуження (яке ототожнює з культурною владою).

Спираючись на теорію структурного насилля Й. Гальтунга, автор статті проаналізував деякі соціально-економічні аспекти його прояву в незалежній Україні, зокрема через такі показники, як демографічний спад населення, майнова нерівність, рівень бідності, смертності та очікуваної тривалості життя.

З'ясовано, що в Україні спостерігається негативний приріст та скорочення населення. Згідно з прогнозами вчених населення до 2050 р. може скоротитись до 33 млн осіб. Економіка України перебуває у кризовому стані, спостерігаються низькі темпи зростання ВВП та існує різка поляризація між доходами населення, де основну масу населення складають незаможні люди. Україна займає високі показники у світі за рівнем бідності та смертності населення.

Наведені твердження, що аргументовані офіційною статистикою міжнародних організацій з посиланням на дані українських аналітичних інтернет-ресурсів, дозволяють зробити висновок, що наявні соціально-економічні структури в Україні не є сприятливими для задоволення основних життєвих потреб більшості населення. Це є свідченням того, що в Україні існує соціальна несправедливість та економічна експлуатація, що є характерним проявом структурного насилля в суспільстві.

Ключові слова: насилля, структурне насилля, соціальні інститути, демографічна криза, майнова нерівність, бідність, смертність, очікувана тривалість життя, Україна.

Structural violence is a term first introduced by Norwegian scholar J. Galtung, is a form of social violence when the social structure (social institute) becomes an obstacle for fulfilling basic human needs. J. Galtung's basic human needs are: needs for survival, well-being, identity, mental needs and freedom. And accordingly manifestations of structural violence are their denials - mortality, morbidity, alienation, repression. These are systematic actions that prevent individual groups of people from equalizing access to opportunities, goods and services that meet basic human needs. The scholar identifies structural violence with the notion of social injustice, and refers to its varieties of repression (which he identifies with political power), exploitation (economic power) and alienation (cultural power).

Based on the theory of structural violence by J. Galtung, the article analyzes some socio-economic aspects of its manifestation in independent Ukraine, in particular through such indicators as demographic decline, property inequality, poverty rate, mortality and life expectancy.

It is found that there is a negative population growth and decline in Ukraine, and according to scientists' estimates, the population may be reduced to 33 million by 2050. Ukraine's economy is in a crisis, there are low GDP growth rates and there is a sharp polarization between the incomes of the population, where the majority of the population are poor people. Ukraine ranks high in the world in terms of poverty and mortality.

The above statements, which are substantiated by official statistics of international organizations with reference to the data of Ukrainian analytical Internet resources, make it possible to conclude that the existing socio-economic structures in Ukraine are not favorable for meeting the basic needs of the majority of the population. This is further evidence of the existence of social injustice and economic exploitation in Ukraine, which is a characteristic manifestation of structural violence in society.

Key words: violence, structural violence, social institutions, demographic crisis, property inequality, poverty, mortality, life expectancy, Ukraine.

Постановка проблеми. Явище насилля, ймовірно, завжди було частиною існування людського суспільства ще на початку його виникнення. Очевидним, на думку автора, є твердження про те, що насилля є також невід'ємною складовою частиною

життя і сучасної людини, адже зачіпає життєві інтереси мільйонів людей в усьому світі і проявляється в найрізноманітніших факторах у всіх куточках світу.

Так, згідно з даними Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) щорічно на Землі гине

понад мільйон людей, а ще більша кількість отримує тілесні ушкодження без летальних випадків, як в результаті замахів на власне життя і здоров'я, так і в результаті міжособових та колективних форм насилля. Загалом насилля є основною причиною смертності людей у всьому світі у віці від 15 до 44 років [1, с. 30].

Доктор юридичних наук, росіянин Яків Гілінський у своїй монографії «Социальное насилие» зазначає, що згідно з неповними підрахунками з 3600 р. до н.е. і до сьогодні (тобто більше, ніж за 5600 років) на Землі було понад 15 тис. війн, що забрали близько 3,5 млрд людських життів. Тільки за 80 років минулого ХХ століття у світі відбулося понад 150 війн, що коштували людству понад 100 млн життів [2].

Феномен насилля є дуже багатограним. Існує безліч критеріїв його класифікації. Проблема насилля розроблялася багатьма зарубіжними і вітчизняними вченими із глибокої давнини і до сьогодення.

Згадувана вище Всесвітня організація охорони здоров'я подає таке визначення поняттю насилля: «навмисне застосування фізичної сили чи влади, реальне чи у вигляді погрози, спрямоване проти себе, проти іншої особи, групи осіб або спільноти, результатами якого є (або існує високий ступінь ймовірності цього) тілесні пошкодження, смерть, психологічна травма, відхилення в розвитку чи різного роду збиток» [1, с. 5]. Важливе значення в даному трактуванні має те, що насилля передбачає навмисний акт застосування сили та різні негативні наслідки, які не обмежуються суто фізичною шкодою.

Проте, на думку автора, існують такі форми соціально-економічного насилля, що вкорінені в самій соціальній структурі суспільства і здійснюються політичною елітою через соціальні, економічні, політичні, культурні та інші інститути суспільства. Однак вони мають усталений, латентний, безособовий характер і на відміну від прикладів прямого політичного насилля (вбивства, репресії, революції) не мають прямої форми вираження шкоди, проте можуть здійснювати не менший деструктивний вплив на рівень життя, свідомість та соціальний стан суспільства.

Аналіз досліджень і публікацій. За теоретичну основу обґрунтування феномену структурного насилля взято типологію Йохана Гальтунга – відомого норвезького вченого, спеціаліста з аналізу та врегулювання конфліктів, засновника і лідера руху “Transcend International” (всесвітньої мережі, що має на меті мирне врегулювання соціально-політичних конфліктів у всьому світі шляхом використання освітніх методів, тренінгів, поширення досліджень, спрямованих на трансформацію конфліктів ненасильницьким шляхом за допомогою співпереживання та творчості для прийнятних та стабільних результатів) [3, с. 156].

Заслуга вченого полягає в тому, що він зумів під зовсім іншим кутом зору зацентрувати увагу на самому явищі насилля. Зокрема, він зазначає, що насилля присутнє тоді, коли людина зазнає такого впливу, що фактична реалізація її соматичних та ментальних можливостей є нижчою від потенціалу, яким вона наділена. Вчений вважає, що насилля – це те, що збільшує відстань між потенційним і фактичним, а також тим, що перешкоджає зменшенню цієї відстані.

Влучним прикладом, який дозволяє зрозуміти суть цього визначення, є судження науковця про те, що якщо особа у ХVІІІ ст. помирала від туберкульозу, то це складно розглядати як насилля, бо на той момент цього було не уникнути, але якщо людина помирає від цієї хвороби сьогодні, попри всі медичні ресурси у світі, то присутнє насилля.

Інший приклад – тривалість життя у 30 років в неолітичний період не була ознакою насилля, але така ж тривалість його сьогодні (через війни чи соціальну несправедливість) могла би розглядатись як насилля.

Таким чином, такий підхід до розуміння насилля дозволяє більш широко та під іншим кутом зору розглядати даний феномен. Це вказує на його системний характер, який може виражатись і в непрямій формі [3, с. 156].

З огляду на концепцію Й.Гальтунга насилля буде класифікуватись на три такі загальні категорії: пряме, структурне та культурне, які можуть бути тісно взаємопов'язані між собою [3, с. 156–157].

Пряме насилля свідомо націлене на завдання шкоди, воно є видимим, руйнівним. Це є найбільш небезпечною його формою, що відображає поведінку, яка загрожує життю або зменшує здатність людини задовольняти основні її потреби. Прикладами такого виду насилля є вбивства, каліцтва, залякування, сексуальне насилля тощо.

Під культурним насиллям Й. Гальтунг має на увазі ті аспекти культури та символічної сфери нашого існування, що виражаються релігією та ідеологією, а також мовою, мистецтвом, наукою, що можуть бути використані для виправдання або ж легітимізації прямого чи структурного насилля.

Проблема, на думку вченого, полягає в тому, що деякі культури трактують насильство/війну як добро, а деякі типи вбивства вважають справедливими і навіть священними (священні війни) чи прекрасними (естетика насильства/війни) [3, с. 161].

Детально автор наводить конкретні приклади культурного насилля, зокрема і в релігійній сфері. Коли в ім'я Бога здійснюється поділ на «обраних» та «необраних», справжніх віруючих та єретиків, то до яких негативних наслідків (колоніалізму, імперіалізму, сексизму) таке розуміння релігії приводить?

У дослідженнях Гальтунга наводяться приклади культурного насилля і в ідеологічній сфері. Зокрема, він говорить про ідеології національних

держав з теологічною основою (про «обраних Богом» на прикладі Ізраїлю, Ірану, Японії, США та нацистської Німеччини), а також про те, як ці ідеології проявляються в мові та науці [3, с. 162].

Спробуємо тепер з'ясувати, що є характерним саме для непрямого або структурного насилля в термінології Й. Гальтунга. Важливе значення для розуміння його сутності має саме поняття «структура», яке Й. Гальтунг розглядає як модель соціальної взаємодії, в якій люди виконують певні ролі, що є для них звичними. Отже, поняття «структура» є тотожним поняттю «соціальний інститут», яке прийняте в соціології. Серед численних визначень цього поняття можна знайти таке: соціальні інститути – це така форма спільної діяльності людей, що історично склалася, за допомогою них організовується суспільне життя.

Отже, це така форма насилля, коли соціальна структура (соціальний інститут) стає перешкодою на шляху вдоволення базових людських потреб. Й. Гальтунг характеризує це насилля як таке, що є неусвідомленим, звичним, до нього так чи інакше залучені всі [3, с. 158].

Спіраючись на праці норвезького теоретика, колектив Harvard Divinity School дає таке визначення: «Структурне насилля – це систематичні дії, за допомогою яких окремі групи людей перешкоджають рівному доступу до можливостей, товарів та послуг, які задовольняють основні потреби людини. Вони можуть бути формальними, як у правових структурах, що забезпечують маргіналізацію (наприклад, апартеїд в Південній Африці), або вони можуть бути культурними, але без правових повноважень (наприклад, обмежений доступ до освіти або надання медичної допомоги маргінальним групам)» [4].

Канадські дослідники Гернот Кьолер та Норман Елкока, які є послідовниками Й. Гальтунга, у статті «Емпіричний зміст структурного насилля», що датована 1976 р., зазначають, що кожного разу, коли люди зазнають шкоди, скалічення чи гинуть від бідності та дії несправедливих соціальних, політичних та економічних інститутів, системи або структури, трапляється структурне насилля [5, с. 343].

Як вже зазначалось вище, Й. Гальтунг розглядає насилля як обмеження людських потреб, якого можна уникнути. Основні людські потреби, за словами Й. Гальтунга, – це потреби у виживанні, у добробуті, ідентичності, ментальні потреби та потреби у свободі. Проявами структурного насилля є їх заперечення – смертність, захворюваність, відчуження, репресії [3, с. 159].

На тісний зв'язок людських потреб із насиллям звертає увагу згадуваний російський вчений Я. Гілінський, який пише, що у людському суспільстві можливості задоволення людських потреб суттєво коливаються. Проте головним джерелом неоднакових можливостей задовольняти потреби

служить соціально-економічна нерівність, заняття людьми різних неоднорідних позицій у соціальній структурі суспільства [2].

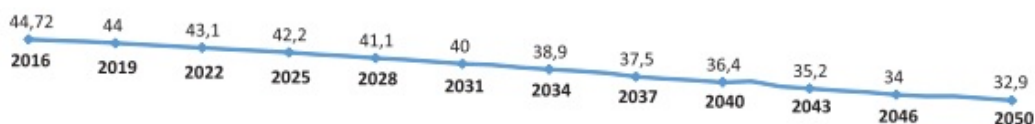
Пояснюючи суть даного явища, Й. Гальтунг наводить приклад, що структурне насилля може бути замороженою формою прямого насилля давніх військових вторгнень чи расового/класового пригнічення (колоніалізм, рабство). Це невидиме, безособове насилля, яке не є проявом чийсь волі до завдання шкоди, може бути не менш руйнівним, ніж пряме. Вчений дане поняття ототожнює з терміном «соціальна несправедливість» [3, с. 159].

Вчений виділяє два види структурного насилля – вертикальне та горизонтальне. До першого підтипу він відносить репресію (політична влада), експлуатацію (економічна влада) та відчуження (культурна влада). Горизонтальне структурне насилля трапляється, коли люди, що хочуть жити разом, утримуються окремо, а люди, що хочуть жити окремо, утримуються разом. Дані структури перешкоджають задоволенню таких потреб, як свобода, добробут та ідентичність [6, с. 106].

Й. Гальтунг є автором теорії структурного насилля, проте не єдиним дослідником, хто емпірично досліджував його прояви. Важливе значення у цьому контексті має стаття згадуваних вище канадських дослідників Гернота Кьолера та Нормана Елкока «Емпіричний зміст структурного насилля», що датована ще 1976 р. Науковці за основу дослідження беруть поняття середньої тривалості життя (life expectancy), а рівень структурного насилля в інших країнах світу визначають через дві моделі – шведську та егалітарну як різницю між середньою тривалістю життя в Швеції на 1965 рік (74,7 роки) чи егалітарною моделлю (68,3 роки) з будь-якою іншою країною світу за спеціальною формулою, що включає кількість населення певної країни. На основі емпіричних показників фактично з країн усього світу вчені виділяють умовно країни, які належать до «багатої Півночі» чи «бідного Півдня» [5, с. 343–356].

Подібні завдання розкриваються у статті Торда Хьовіка «Демографія структурного насилля», що вийшла роком пізніше (1977 р.). Окрім понять середньої тривалості життя та кількості населення, автор вносить додаткові зміни для аналізу даного феномену. Зокрема, він пояснює як потенційне збільшення очікуваної тривалості життя таке збільшення, яке пов'язане з річною кількістю смертей та загальним рівнем смертності у всьому світі та окремих регіонах на той період часу [7, с. 59–73].

З більш сучасних досліджень слід звернути увагу на статтю дослідниці Кетлін Хо «Структурне насилля як порушення прав людини», у якій вона розглядає абсолютну бідність як прояв структурного насилля у цілому світі. Авторка, посила-

Джерело: Комплексний демографічний прогноз України на період до 2050 року / Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України

Рис. 1. Прогноз чисельності населення України за умови незмінних показників народжуваності, тривалості життя та міграції (2011 р., млн осіб)

ючись на працю Т. Погге, відзначає, що майже кожна п'ята людина (на 2003 р.) живе на менші кошти на день, ніж на один долар. У статті зазначається, що саме бідність створює перешкоди на шляху до задоволення основних людських потреб. Авторка наводить конкретні приклади: 815 мільйонів людей недоїдають; 1,1 мільярда людей не мають доступу до безпечної води; понад 880 мільйонів людей не мають доступу до основних медичних послуг; приблизно третина всіх смертельних випадків людей (близько 50 000 на день) пов'язана із зусиллями, пов'язаними з бідністю. Цього легко запобігти завдяки кращому харчуванню, безпечній питній воді, вакцинам, дешевим пакетам для регідратації та антибіотикам [8, с. 5–7].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. В цілому варто відзначити, що проблема структурного насилля недостатньо досліджена у наукових колах. В Україні відсутні публікації, які стосуються саме емпіричних досліджень даного феномену.

Формулювання цілей статті. Метою даного дослідження є аналіз саме структурного різновиду насилля та виявлення соціально-економічних показників його прояву в Україні для обґрунтування вищенаведеної тези.

Олігархів	42,5
Депутатський корпус	32,9
Президента	26,3
Уряд	26,3
Чинovníків	16,0
Росію	14,5
Проросійську «п'яту колону»	12,0
Партії	6,5
Українських націоналістів	5,3
Суди	4,5
Євреїв	3,6
Виборців	3,2
США	3,0
Інше	1,6
Важко сказати/Не знаю	12,5

Рис. 2. Результати опитування : «Кого або що ви вважаєте головним гальмом розвитку України?»

Виклад основного матеріалу дослідження. Прояви структурного насилля в Україні. Окремі прояви структурного насилля в Україні можна виявити шляхом аналізу основних макроекономічних та макросоціальних показників розвитку суспільства. Зокрема, ця проблема проявляється через такі показники, як демографічний спад населення, різниця в очікуваній і фактичній тривалості життя, майнова нерівність населення, рівні смертності, бідності та корупції в Україні.

В Україні гостро стоїть демографічна проблема. Так, згідно з даними Представництва міжнародної організації з питань міграції з посиленням на комплексний демографічний прогноз України на період до 2050 року, що проводився Інститутом демографії та соціальних досліджень НАН України, чисельність населення України, що становила у 1993 р. 52 млн осіб, внаслідок негативних тенденцій природного відтворення скоротилася майже на 10 млн [9].

У 2010–2015 рр. природне скорочення становило в середньому понад 160 тис. осіб на рік. За прогнозом, якщо показники народжуваності, тривалості життя та міграції залишаться незмінними, у 2050 р. в Україні буде 32 млн мешканців [9].

Згідно з даними Всесвітньої організації охорони здоров'я чисельність населення України у 2016 році становила 44 млн осіб [10].

Причина демографічної кризи у країні багато в чому пояснюється масовою еміграцією населення за кордон. Важко точно оцінити, скільки громадян покинуло Україну, але згідно з даними Євростату в 2015 році 0,5 млн українців отримали посвідку на проживання в ЄС (75,2% – з метою працевлаштування). У Росії, наприклад, перебуває три мільйони українців [11].

У січні 2018 р. Національний банк України стверджував, що в Україні в останні кілька років посилювалася як внутрішня, так і зовнішня трудова міграція, що, серед інших чинників, було зумовлено військовою агресією, макроекономічною кризою та погіршенням добробуту домогосподарств, високим рівнем молодіжного безробіття [12].

Найбільше українці виїжджали на заробітки до Польщі, Росії, Італії та Чехії. В останні роки

потоки українських мігрантів до Польщі суттєво зросли. Зокрема, згідно даними Євростату 87% дозволів на проживання, які українці отримали в ЄС в 2016 році, їм надала Польща. Згідно з даними Міністерства сім'ї, праці та соціальної політики Польщі 95% всіх дозволів на працевлаштування, виданих Польщею у першому півріччі 2017 року, отримали українські громадяни [12].

Згідно з даними аналітичного інтернет-видання "Vox Ukraine" за кількістю мігрантів Україна посідає восьме місце у світі (майже 6 млн наших співгромадян емігрувало з початку незалежності України) [13].

Дослідження "Research&Branding Group" показало, що найбільш сильні емігрантські настрої панують серед молоді: 55% українців до 30 років готові покинути країну. Серед тридцятирічних готові емігрувати 47%, серед сорокарічних – 38%, серед п'ятдесятирічних – 28% [11].

Інформаційний український ресурс "DT.UA" з посиланням на дані Київського міжнародного інституту соціології зазначає, що основною причиною міграції українців за кордон є матеріальний чинник. Зокрема, 45% опитаних готові виїхати за кордон, щоб отримувати більше грошей [14].

Цікавими в даному контексті є результати опитування респондентів [14]:

Як видно з наведеної таблиці, головною причиною гальмівного розвитку України, на думку опитаних громадян, є інститути державної влади [14].

Окрім сталого природного приросту населення, важливе значення для розвитку будь-якої країни має розвиненість економічних інститутів. Проте економіка України продовжує перебувати у кризовому стані. Зокрема, однією з найважливіших ознак економічного розвитку є валовий внутрішній продукт (ВВП) на душу населення. Міжнародне рейтингове агентство "Moody's" прогнозує, що в Україні ВВП на душу населення буде залишатися найменшим серед країн СНД в

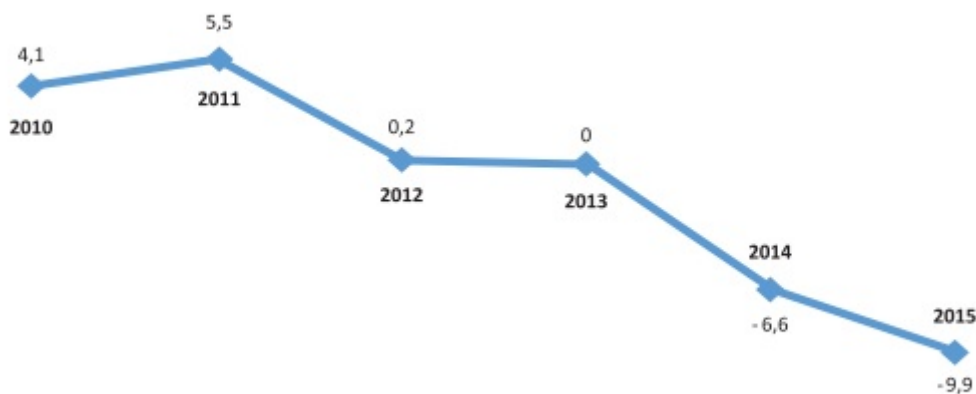
2017–2018 роках. На даний момент цей показник складає трохи більше 2 тис. доларів [15].

Падіння рівня ВВП з 2010 до 2015 року, посилюючись на дані Світового банку, фіксує згадуване вище Представництво в Україні міжнародної організації з питань міграції [9]:

Згідно з даними Українського інституту аналізу і менеджменту політики Україна знаходиться в групі країн з переважно зв'язаною економікою. Україна оцінена останньою серед 44 країн Європи, а її рейтинг нижчий від регіональних за загально-світовими показниками. Зазначається, що Україна, економіка якої серйозно похитнулася в результаті подій останніх років – анексії Криму та збройного конфлікту на Донбасі, досягла значного прогресу в реформуванні і стала демократичною та прозорою. Однак дослідники центру наголошують на необхідності боротьби з корупцією, розвитку ринків капіталу, приватизації державних підприємств і вдосконаленні законодавчої бази і верховенства права [16].

У глобальному Індексі процвітання Україна у 2018 році займала 112-ту позицію зі 149 країн. Про це повідомляє міжнародний аналітичний центр "Legatum Institute". У 2018 році Україна показала кращі результати в галузі особистої свободи та освіти. Натомість вона має найнижчі показники зараз у сфері охорони здоров'я – 137 місце. Індекс процвітання є оцінкою світового багатства і благополуччя. Він складається аналітичним центром "Legatum Institute" зі штаб-квартирою в Лондоні з 2008 року [16].

Згідно з результатами Всесвітньої доповіді про відчуття щастя 2017 р. (World Happiness Report 2017), заснованій на показниках ВВП на душу населення, рівні соціальної підтримки, очікуваній тривалості життя, свободі громадян приймати життєво важливі рішення, щедрості і відношенні до корупції, Україна займає 132-е місце із 155 країн світу. Всього у рейтингу 155 країн, які

Джерело: Світовий банк

Рис. 3. Реальний ВВП України, зміни у процентах до попереднього року, 2010–2015 рр.

оцінювали протягом 2014–2016 років. Сусідами України у рейтингу є Судан, Гана та Уганда [17]. На підставі даних за інші три роки (2016–2018) станом на початок 2019 року Україна опустилась ще на одну позицію. Тепер вона займає 133-є місце серед 156 країн [18].

Іншим вагомим аргументом, який свідчить про економічні прояви структурного насилля, є той факт, що в Україні зменшується відсоток громадян, що належать до середнього класу, який є запорукою стабільного демократичного та успішного розвитку суспільства. Основним критерієм середнього класу є саме рівень матеріального добробуту, який складається із сукупності таких показників:

- рівень доходів;
- наявність певного набору дорогого майна (автомобіль, комфортабельне житло, оснащення житла побутовою технікою);
- можливість купувати платні соціальні послуги (медицина, освіта);
- здатність подорожувати світом (відпочинок за кордоном, ділові контакти).

За цими показниками в цивілізованих країнах чисельність середнього класу перебуває у межах 40–60% від усього населення. Що стосується України, то, як стверджує керівник компанії “Sky Building” Андрій Доценко, якщо брати за основний критерій рівень доходів, то при середньому рівні річних доходів в розвинених європейських країнах близько 35 тисяч євро в Україні до середнього класу можна віднести в кращому разі 1–2% українців [19].

Згідно з даними Українського центру економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова на 2018 рік 14% українців зараховували себе до середнього класу, ще майже 35% – до периферії цієї соціальної групи. Третина українців (30,7%) належала до нижчого класу, а 1,4% – до вищого. Не визначились зі своїм соціальним становищем ще 19,1% [20].

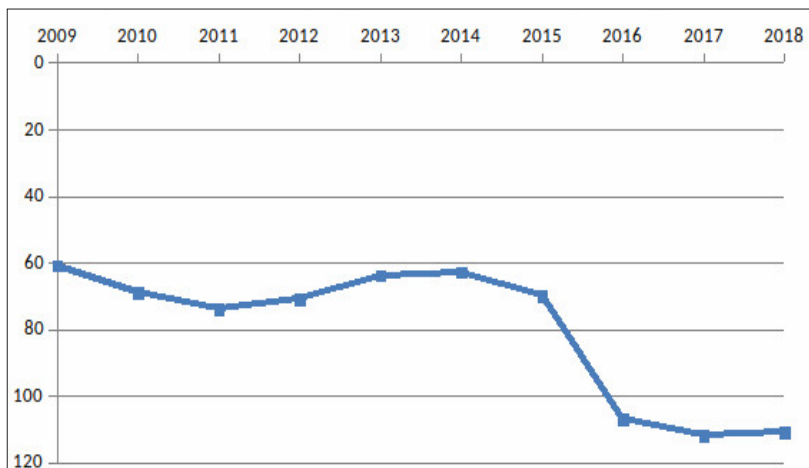

Рис. 4. Україна в міжнародному рейтингу процвітання

Варто відзначити, що чисельність середнього класу в Україні є складним питанням, бо не існує єдиного способу його обчислення. Так, якщо робити підрахунок за критерієм рівня доходів, то результати будуть значно скромнішими, ніж наведене вище дослідження. Відповідно до методології компанії “Credit Suisse” доходи населення зрівнюються з показниками багатства, визначеними окремо для кожного макрорегіону. Приміром, у США фінансовий поріг належності до середнього класу – \$ 50 тис. річного доходу, Китаї – \$ 28 тис., Польщі – \$ 25 тис. Для України цей показник становить \$ 11,25 тис. на рік, тобто від 23,4 тис. грн на місяць. До середнього класу у 2015-му році “Credit Suisse” зарахувала лише 297 тис. осіб, тобто 0,8% дорослого населення країни [21].

Таким чином, з вищенаведених даних можна зробити висновок, що в Україні існує різка поляризація між доходами населення, де основну масу населення складають незаможні люди.

Іншим важливим економічним критерієм прояву структурного насилля є рівень бідності в країні. У соціології виділяють два її види. Під абсолютною бідністю розуміється такий стан, за якого індивід на свій дохід не здатний задовольнити навіть базові потреби в їжі, житлі, одязі, теплі або здатний задовольнити тільки мінімальні потреби, щоб забезпечити біологічне виживання. Чисельним критерієм виступає поріг бідності (прожитковий мінімум). Під відносною бідністю розуміється неможливість підтримувати рівень пристойного життя, тобто деякий стандарт життя, прийнятий в даному суспільстві [22].

Згідно з даними Київського міжнародного інституту соціології рівень бідності в Україні на 8 січня 2018 року знизився до 12% [23]. Іншу думку має директорка Світового банку з питань України, Білорусі та Молдови Сату Кахконен. За її словами, на липень 2018 року за межею бідності в Україні перебували 25% населення. Як зазначає далі Кахконен, Всесвітній банк вклав в економіку України більше коштів, ніж в будь-яку іншу країну. Економічний потенціал України є вищим, ніж Польщі, Румунії, Грузії чи Індонезії [24].

Дані сайту Профспілки працівників освіти і науки України підтверджують інформацію директорки Світового банку. На сайті з посиланням на дані Мінсоцполітики зазначено, що за межею відносної бідності за витратами перебувало 23,8 % населення (дев'ять місяців 2015 року), а вже за 1 півріччя 2017 року цей показник зріс до 25,4%. Наведені дані свідчать, що в країні залишається стабільно високий рівень бідності [25].

Не менш важливими індикаторами структурного насилля в Україні є також поняття смертності та очікуваної тривалості життя. У демографії використовується поняття загального коефіцієнту смертності (Crude death rate). Це демографічний показник, який відображає відношення кількості померлих до чисельності наявного населення за певний період. Для однорічних періодів часу загальний коефіцієнт смертності розраховується як відношення річної кількості померлих до середньорічної чисельності наявного населення [26]. За твердженням українського інформаційного ресурсу «Главком» з посиланням на дані ЦРУ США на 2015 рік, Україна посіла друге місце у світі за коефіцієнтом смертності, поступившись у цьому показнику лише африканській країні Лесото, а за рівнем коефіцієнту народжуваності наша країна зайняла 182 місце у світі [26].

Звісно, не можна заперечувати того, що значною мірою така негативна статистика пов'язана з військовим конфліктом на Сході України. Так, згідно з даними інформаційного ресурсу "VoxUkraine" з часів здобуття незалежності України спостерігається значне зростання показників смертності як серед чоловіків, так і серед жінок [27].

На смертність впливає низка й інших чинників, а не лише, наприклад, ефективність системи охорони здоров'я в державі. І в контексті цього дослідження важливим є поняття смерті, якої можна було б уникнути. Воно стосується всіх тих смертей, яким з огляду на сучасний рівень розвитку медичних знань та технологій можна було б запобігти за допомогою закладів охорони здоров'я через профілактику та/або лікування. Решта смертей включають такі, яких не можна уникнути через летальну природу хвороби, ліків проти якої ще не винайдено, через дуже похилий вік або через нещасний випадок, який не можна було передбачити та запобігти відповідними діями/регулюванням [27].

Як видно з діаграми 1, рівень смертності, якої можна було уникнути, зростав в Україні від початку 1990-х. Іншим тривожним сигналом є приголомшлива різниця рівнів смертності, якої можна було уникнути, серед чоловіків та серед жінок. Хоча ця різниця загалом простежується і в інших країнах, в Україні вона є дуже істотною.

Смертність в Україні можна розглядати і в інших аспектах. На жаль, статистика тут також невтішна. Так, згідно з дослідження "Corestone Corporation" актуальною проблемою в Україні є смертність на дорогах в результаті ДТП. За цим показником Україна у 2017 році займала 10 місце

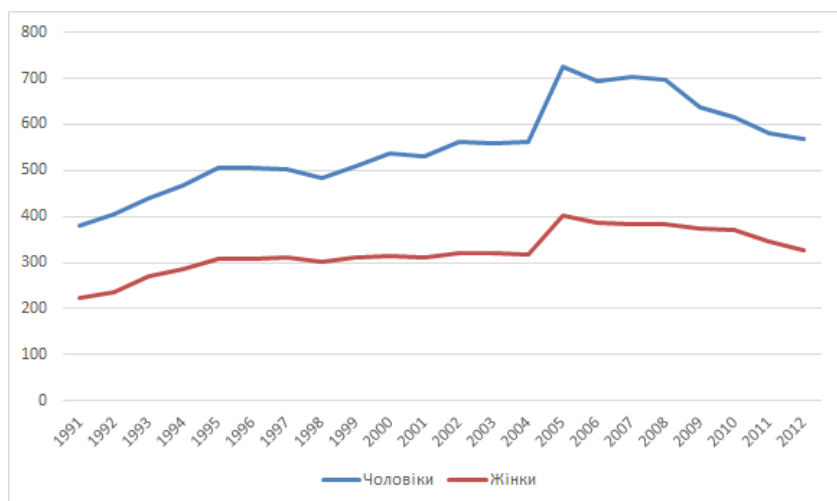
у світі. За словами аналітиків, показники смертності на дорогах у 3–4 рази більші, ніж у європейських країнах [28].

«Згідно з даними ЮНІСЕФ Україна продовжує займати перші позиції за показниками материнської смертності серед інших країн Європи. Так, у 2015 році в Україні було 2378 випадків смерті немовлят у перші 28 днів життя, в той час як у Польщі – 1122, Румунії – 1047, а у Німеччині – 1449 випадків», – повідомляє сайт "lifepravda.com.ua" [29].

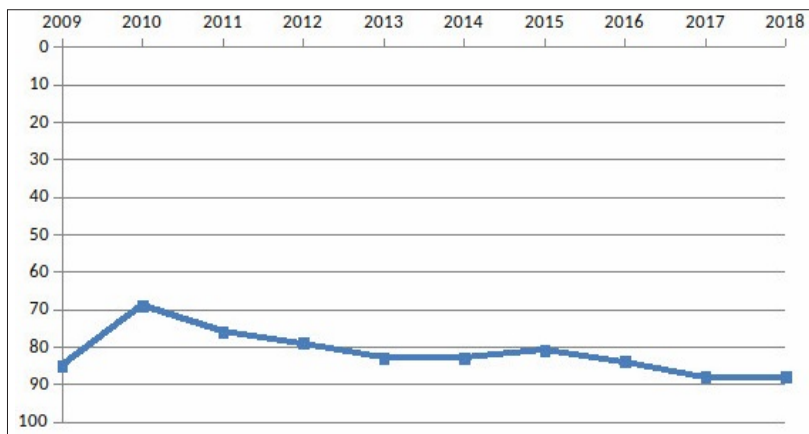
Тісно пов'язаним із показником смертності, який показує рівень життя населення, є очікувана тривалість життя. Згідно з даними ВООЗ у 2015 році середня тривалість життя в Україні становила 71,3 року. Унаслідок цього у світовому рейтингу тривалості життя Україна опинилася на 104 місці (між Суринамом (71,6 року) та Тринідадом і Тобаго (71,2)). Найдовше живуть в Японії (83,7 року), а найменше – в Сьєрра-Леоне (лише 50,1 року).

Згідно з доповіддю "World Population Prospects, The 2015 Revision", яку підготувала Організація Об'єднаних Націй, очікувана тривалість життя в Україні – 70,7 року (у жінок – 75,6, у чоловіків – 65,7). У цьому рейтингу ми опинилися ще нижче – на 121 місці разом з Єгиптом та Азербайджаном [30]. Це приблизно на 5–6 років менше за аналогічний показник в країнах Східної Європи, на 8–10 років менше, ніж в країнах Західної Європи, на цілих 12 років менше, ніж в країнах, які лідирують у світі за цим показником. Серед них – далекі Японія, Сінгапур і Австралія, але також і європейські країни – Швейцарія, Іспанія, Ісландія, де живуть в середньому близько 83 років [31].

На завершення статті доречно буде вказати місце України у міжнародному рейтингу Індексу людського розвитку в динаміці років (з 2009 до 2018 року). Цей комплексний показник використовується для порівняльної оцінки бідності, грамот-

Діаграма 1. Смертність, яку можна було попередити, в Україні на 100 000 населення [27]

Діаграма 2. Місце України в міжнародних рейтингах людського розвитку [16]

ності, освіти, середньої тривалості життя, рівня охорони здоров'я, соціальної захищеності, довіри, екології, рівня злочинності, дотримання прав людини і ВВП на душу населення. ООН опублікувала звіт "Human Development Indices and Indicators", в якому Україна посіла 88 місце серед 189 країн. Згідно з рейтингом ООН Індекс людського розвитку в Україні – 0.751, очікувана тривалість життя в Україні – 72 роки, очікувана тривалість навчання – 15 років, а середня – 11, 3 року. Отже, серед близько 200 країн світу за цим показником Україна знаходиться нижче середнього рівня (див. діаграму 2).

Таким чином, аналіз наведених кількісних емпіричних соціально-економічних показників розвитку суспільства в Україні дає підстави стверджувати про низький рівень природного приросту та ВВП на душу населення, індексу процвітання, про нерозвинутість інституту середнього класу та різку поляризацію суспільства за майновою ознакою, а також про високий рівень бідності та смертності населення.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. У цій статті викорис-

тана теорія структурного насилля Й. Гальтунга для ілюстрації прояву цього явища та на даній теоретичній основі досліджена проблема його прояву у сучасній Україні. Для цього нами були відібрані найважливіші соціально-економічні показники, що впливають на розвиток усього українського суспільства.

Зокрема, аналіз демографічної ситуації в Україні свідчить про постійний негативний приріст та скорочення населення. Це пов'язано, як показали статистичні дані, значною мірою з несприятливим економічним становищем України. Основним мотивом виїзду за кордон

громадян України є поліпшення власного матеріального становища.

В Україні спостерігаються низькі темпи зростання ВВП і високий рівень бідності та смертності, що поєднуються з низьким рівнем середньої тривалості життя.

Згідно зі статистичними даними в Україні є недостатньо розвинутий середній клас, що не є запорукою стабільного та поступального розвитку у демократичному суспільстві. Навпаки, існує різка поляризація населення за майновою ознакою.

Також можна стверджувати про низький рівень легітимності державних інститутів в очах населення, яке вважає останніх головним гальмом розвитку України.

Звідси випливає очевидний висновок про те, що наявні соціально-економічні структури в Україні не є сприятливими для задоволення основних життєвих потреб більшості населення. Це є ще одним свідченням того, що в Україні існує соціальна несправедливість та економічна експлуатація, що є характерним проявом структурного насилля в суспільстві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Насилие и его влияние на здоровье : доклад о ситуации в мире / под ред. Этьенна Г. Круга и др. ; пер. с англ. Москва : Издательство «Весь Мир», 2003. 376 с.
2. Гилинский Я.И. Социальное насилие. URL: https://zakon.ru/blog/2012/3/9/socialnoe_nasilie (дата звернення: 6.07.2018).
3. Кундельський Д.В. Базові поняття теорії структурного насилля та його прояви. *Вісник Львівського університету*. 2019. № 22. С. 156–165.
4. Harvard Divinity School. Typologies of violence and peace. URL: <https://rlp.hds.harvard.edu/typologies-violence-and-peace> (дата звернення: 8.07.2018).
5. Gernot Kohler and Norman Alcock. An Empirical Table of Structural Violence. *Journal of Peace Research*, Vol. 13, No. 4 (1976), pp. 343–356.
6. Galtung Johan. Conflict Transformation by Peaceful Means (The Transcend Method), participants and trainers manual, United Nations Disaster Management Training Programme, Geneva, 2000. P.102.
7. Høivik Tord. The Demography of Structural Violence. *Journal of Peace Research*. Vol. 14, No. 1 (1977), pp. 59–73.
8. Ho Kathleen. Structural Violence as a Human Rights Violation. *Essex Human Rights Review*. Vol. 4 No. 2 September 2007.

9. Міжнародна організація з міграції (МОМ). Представництво в Україні. Міграція в Україні. Факти і цифри. URL: http://iom.org.ua/sites/default/files/ukr_ff_f.pdf (дата звернення: 5.07.2018).
10. Countries. Ukraine. URL: <http://www.who.int/countries/ukr/en/> (дата звернення: 8.07.2018).
11. Перспективні українці дедалі частіше виїжджають за кордон. URL: <http://svitua.com.ua/news/201701/2236-perspektyvni-ukrayinci-dedali-chastishe-vuyizhdzhayut> (дата звернення: 8.07.2018).
12. Національний банк очікує на зниження інфляції у 2018–2020 рр. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=63442018&cat_id=55838 (дата звернення: 5.10.2019).
13. Максим Скубенко. Олена Шарпова. Всі на вихід. Чи справді українці масово залишають Батьківщину. Фактчек. URL: <https://voxukraine.org/uk/vsi-na-vihid-chi-spravdi-ukrayintsi-masovo-lishayut-batkivshhinu-faktchek/> (дата звернення: 5.10.2019).
14. Мостова Ю. Чому українці покидають свою країну. URL: https://dt.ua/internal/krovotecha-chomu-ukrayinci-pokidayut-svoyu-krayinu-267394_.html (дата звернення: 8.07.2018).
15. В Україні найнижчий ВВП на душу населення серед країн СНД, – Moody's. URL: https://zik.ua/news/2017/10/27/v_ukraini_naynyzchyy_vvp_na_dushu_naselennya_sered_krain_snd__moodys_1193971 (дата звернення: 10.07.2018).
16. Україна в міжнародних рейтингах. URL: https://uiamp.org.ua/ukrayina-v-mizhnarodnih-reytingah?fbclid=IwAR0yFEhMYxGvXi-5IFSdSukhJUnx-Fm7IIKYk1f89wCf_k8kpdFhFetlpus (дата звернення: 5.10.2019).
17. World Happiness Report: Україна за рівнем щастя як Судан та Уганда. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2017/03/20/223218/> (дата звернення: 10.07.2018).
18. Рейтинг щастя: Україна в аутсайдерах, лідери – скандинави. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-47635260> (дата звернення: 7.10.2019).
19. Доценко А. Між багатими і бідними, або де ховається середній клас. URL: <http://blog.liga.net/user/adotsenko/article/27849> (дата звернення: 12.07.2018).
20. Чупрій Л. Проблеми формування середнього класу в Україні. URL: <http://matrix-info.com/2018/06/13/problemy-formuvannya-serednogo-klasu-v-ukrayini/> (дата звернення 12.07.2018).
21. Віхров Максим. У пошуках національної буржуазії. URL: https://m.tyzhden.ua/publication/216336_ (дата звернення: 7.10.2019).
22. Абсолютная и относительная бедность. URL: <https://studfiles.net/preview/5591415/page:33> (дата звернення: 12.07.2018).
23. Рівень бідності в Україні низився до 12%, – КМІС. URL: https://dt.ua/UKRAINE/riven-bidnosti-v-ukrayini-znizivsya-do-12-kmis-265384_.html (дата звернення: 12.07.2018).
24. В Україні 25% за межею бідності – Світовий банк. URL: https://dt.ua/POLITICS/v-ukrayini-25-naselennya-za-mezheyu-bidnosti-svitoviy-bank-283300_.html (дата звернення: 12.07.2018).
25. Рівень життя населення у 2017 році: довідка ФПУ. URL: <https://pon.org.ua/novyny/6214-rven-zhittya-naselennya-u-2017-goc-dovodka-mnsocpolitiki.html> (дата звернення: 12.07.2018).
26. Пешко К. Україна – друга у світі за показниками смертності. Статистика ЦПУ. URL: <https://glavcom.ua/publications/ukrajina-druga-u-sviti-za-pokaznikami-smertnosti-statistika-cpu-359397.html> (дата звернення: 13.07.2018).
27. Нізалова О. Смертність в Україні впродовж останніх 25 років: скільки смертей можна було уникнути. URL: <https://voxukraine.org/uk/mortality-in-ukraine-ua/> (дата звернення: 13.07.2018).
28. Чурилова К. Україна посідає 10 місце у світі за рівнем смертності на дорогах. URL: https://zaxid.net/ukrayina_posidaye_10_mistse_u_sviti_za_rivnem_smertnosti_na_dorogah__doslidzhennya_n1435075 (дата звернення: 13.07.2018).
29. Україна – перша за рівнем смертності матерів та немовлят у Європі, – ЮНІСЕФ. URL: <https://life.pravda.com.ua/health/2017/03/9/223029/> (дата звернення: 13.07.2018).
30. Ярошук О. Не дожити до 60. Чому українці вмирають рано, і чи змінить це реформа. URL: <https://life.pravda.com.ua/health/2017/12/5/227780/> (дата звернення: 13.07.2018).
31. Вбиваємо себе. Чому українці живуть менше, ніж європейці. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/zn/vbivajemo-sebe-chomu-ukrajintsi-zhivut-menshe-nizh-jevopejtsi-936450.html> (дата звернення: 13.07.2018).